

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

К.Ю. Редько

Постановка проблеми. Одним із найважливіших елементів активізації участі промислово розвинутих країн, окремих країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються, у міжнародному розподілі праці є утворення вільних економічних зон (ВЕЗ). Мета їхнього функціонування – залучення внутрішнього і іноземного капіталу, збільшення валютних надходжень, розширення експортних операцій, застосування нових технологій, поліпшення платіжного балансу, зростання зайнятості населення і найголовніше – розвиток національної економіки і її ефективна інтеграція у світову економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням комплексу проблем, пов'язаних зі створенням і діяльністю ВЕЗ, займаються вчені багатьох країн, зокрема України: В.Дергачов, В.Пила, В.Симоненко, Д.Стеченко, В.Соловйов та ін. Автори розглядають поняття й основні підходи до класифікації зон і депресивних регіонів, аналізують досвід іноземних держав у галузі зонування, наводять типові елементи механізму і спеціального режиму ВЕЗ. Проте осторонь залишаються питання щодо ефективності і доцільності створення ВЕЗ на території України і основні проблеми, що перешкоджають їхньому розвитку як елементам активізації розвитку національної економіки.

Мета статті – провести ретроспективний аналіз діяльності ВЕЗ України.

Виклад основного матеріалу. Для повноти наукового дослідження необхідно визначитися з тлумаченням обраної категорії. У більшості літературних джерел це поняття трактується по-різному, проте можна виокремити найбільш типові позиції цієї категорії, а саме: вільна економічна зона – це частина національної території, економічний потенціал якої спрямований на вирішення певних спеціальних задач або комплексу задач, де

завдяки введенню безмитного режиму, а також за допомогою інших економічних і організаційних регуляторів стимулюється зовнішньоекономічна діяльність із залученням іноземних інвестицій. Офіційно визнаним є трактування вільної зони, яке наведено у VIII доповненні до Кіотської конвенції, прийнятої в 1973 р. У ній під зоною «порто-франко» визначалась частина території, на якій товари розглядаються як об'єкт, що знаходиться поза ризикою національної митної системи і тому не підлягають обов'язковому митному контролю й оподаткуванню. Спеціальні (вільні) економічні зони розглядаються як важливий інструмент, за допомогою якого досягається відкритість економіки держави зовнішньому світові і стимулюється міжнародне економічне співробітництво на основі залучення іноземних інвестицій [6].

Відповідно до Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [1] *спеціальна (вільна) економічна зона* являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові й інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Уперше про ВЕЗ ішлося ще в 1991 р. в ст. 24 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», де зазначалося, що «на території України можуть запроваджуватись спеціальні економічні зони різного типу. Статус і територія зазначених зон встановлюються згідно з законами України про спеціальні економічні зони шляхом прийняття окремого закону України для кожної з таких зон». Наступним значним кроком у законодавстві щодо створення і діяльності ВЕЗ став Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [1]. Крім того, по кожній ВЕЗ Верховною Радою України був прийнятий окремий закон, в якому визначався статус, територія, пільги тощо. У цілому законодавча і нормативна база по ВЕЗ відповідала цілям кожної зони й міжнародним вимогам і стандартам.

Подальшого розвитку питання впровадження ВЕЗ набули в 1994 р. з прийняттям Кабінетом Міністрів України Концепції створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні [4]. У ній передбачалося, що основною метою створення ВЕЗ є:

- стимулювання структурного реформування економіки шляхом залучення іноземних інвестицій;
- збільшення надходжень на внутрішній ринок високоякісних продукції і послуг;
- активізація науково-технічного обміну, упровадження нових технологій;
- переймання передового організаційного і управлінського досвіду;
- здійснення ринкових методів господарювання;
- створення сучасної ринкової інфраструктури;
- поліпшення використання природних і трудових ресурсів;
- прискорення соціально-економічного розвитку окремих регіонів і держави в цілому, підвищення життєвого рівня населення.

В Україні перша ВЕЗ «Сиваш» була створена в 1996 р., а в 1998 р. – «Донецьк», «Азов», «Славутич», «Яворів» (усього дванадцять ВЕЗ). Утворенню кожної зони передували розробка техніко-економічних даних, проекту закону і прийняття його Верховною Радою України. На території України у 2005 р. діяльність ВЕЗ була припинена.

Економічна ситуація, що складалася в Україні, на початку створення вільних економічних зон була надзвичайно складною, що пов'язано з цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних проблем [5, с. 63]:

- хронічний спад виробництва;
- старіння матеріальної бази виробництва;
- бюджетний дефіцит;
- вплив «тимчасово вільних» коштів із сфери виробництва.
- погіршення ситуації на ринку праці.

Крім того, території, найбільш сприятливі для розміщення ВЕЗ, як правило, були розташовані поблизу кордонів, а також мали в розпорядженні розвинуту транспортну, виробничу і соціальну інфраструктуру. В окремих випадках створення ВЕЗ є доцільним і в районах нового господарського освоєння з високою концентрацією цінних природних ресурсів, що сприяє вирішенню важливих довготермінових загальнодержавних задач.

За даними статистичного аналізу, протягом існування спеціальних економічних зон резидентами України вкладено в проекти ВЕЗ майже

70% загального обсягу інвестицій; іноземними інвесторами – відповідно 30%. Переважно інвестиції залучались у вигляді грошових внесків (56% загального обсягу надходжень) і у формі рухомого і нерухомого майна (30,9%). Джерелами українських інвестицій виступали в основному власні кошти підприємств (72,4 % загального обсягу) і кредити комерційних банків (13,5 %). Іноземні інвестиції у ВЕЗ надійшли з 43 країн світу [2].

Для залучення інвестицій у проекти, які розроблялися в межах певних ВЕЗ і були націлені на зростання благоустрою як у самих зонах, так і на території держави взагалі, інвесторам надавалися податкові і митні пільги, різні преференції, а саме: звільнення від оподаткування прибутку, від сплати ввізного мита і ПДВ, зборів до деяких бюджетних фондів, від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті, від плати за землю.

Для того, щоб інвестор в Україні мав право на отримання цих пільг, його дії повинні були відповідати певним вимогам:

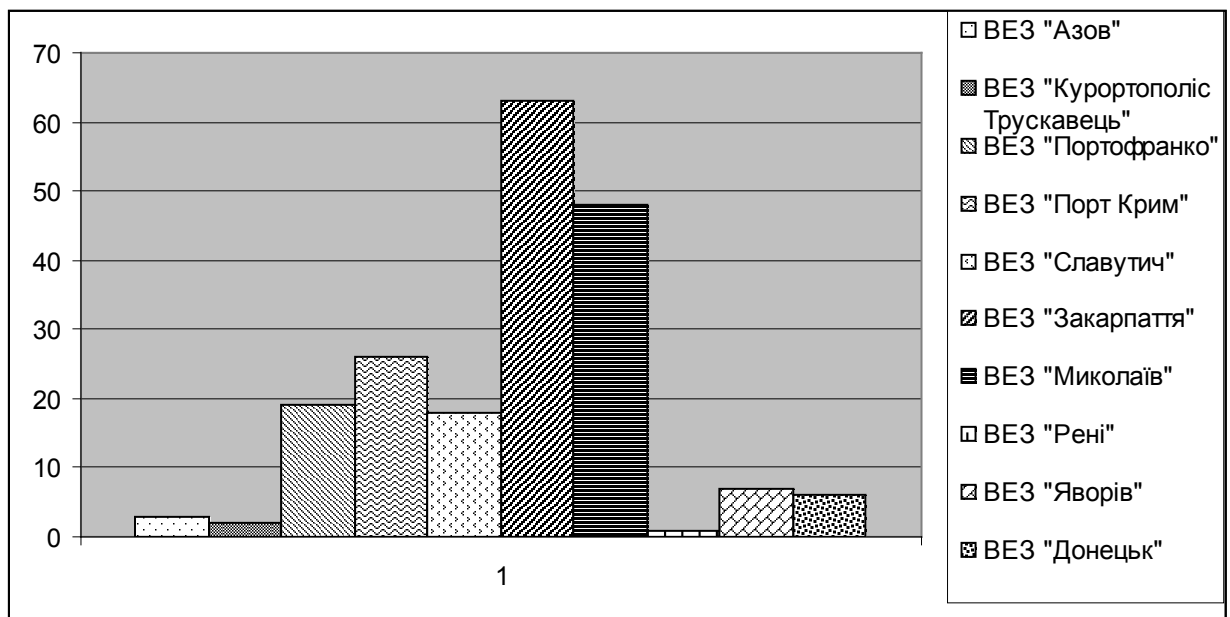
- реалізація інвестиційних проектів у пріоритетних видах економічної діяльності, які визначалися Кабміном Міністрів України для кожної ВЕЗ;
- затвердження інвестиційних проектів відповідним органом управління ВЕЗ;
- укладення договору на реалізацію інвестиційного проекту з відповідним органом управління ВЕЗ.

Органами управління ВЕЗ за час їхнього функціонування затверджено 212 інвестиційних проектів, загальна кошторисна вартість яких становить 6,67 млрд. дол. США. Найбільшу частку в освоєних інвестиціях становить обладнання на 5,2 млрд. грн.; (53,1%), кошти – 1,5 млрд. (15,3%), сировина і матеріали на 0,87 млрд. грн. (8,9%). Створено 52,1 тис. і збережено 85,5 тис. робочих місць; реалізовано товарів, робіт, послуг на суму 45,4 млрд. грн., зокрема поставлених на експорт – 15,8 млрд. грн. (34,8% від загального обсягу реалізованої продукції) (див. рисунок).

У 2000 – 2004 рр. зростання інвестицій випереджало зростання ВВП у середньому в 2,5 раза, а після 2005 р. знизилося до 0,7 разів.

Лідером за кошторисною вартістю затверджених проектів є ВЕЗ «Закарпаття». Загальна вартість проектів становила 3670783 тис. дол. США (56% від загальної кошторисної вартості затверджених проектів у ВЕЗ з початку їхнього функціонування).

На думку противників існування ВЕЗ, вони негативно впливають на конкурентне поле для вітчизняних виробників, оскільки лише 34%

Затверджені інвестиційні проекти у 2004 р.

загального обсягу реалізованої продукції ВЕЗ постачається на експорт. При цьому діяльність ТПР більшою мірою експортоорієнтована, ніж діяльність ВЕЗ (питома вага експортної продукції дорівнює 36,6% і 19,0% відповідно); практично зорієнтовані на внутрішній ринок ВЕЗ «Донецьк» – 98,8%; «Славутич» – 94,9; «Закарпаття» – 91,4; «Яворів» – 87%.

Отже, підприємства, які працюють на пільгових умовах у рамках ВЕЗ, постачають більшу частку своєї продукції на внутрішній ринок, конкуруючи з підприємствами, які працюють на загальних підставах і сплачують усі податки. У результаті спотворюється робота цінового механізму на окремих ринках. Прикладом може слугувати ринок кондитерських виробів, один із лідерів якого – концерн «АВК» – працює на пільгових умовах, що дало змогу йому отримати перевагу в ціновій конкуренції порівняно з іншими підприємствами («Світоч», «Roshen» тощо).

Разом з тим варто відмітити, що вищенаведені умови господарювання в межах ВЕЗ було розроблено державою і з юридичної точки зору підприємства діяли у вищезазначеному правовому полі.

Надання пільг – це основне, що приваблює інвесторів. Дані таблиці демонструють, як різко скоротились інвестиції після скасування діяльності ВЕЗ [3].

При цьому цілком закономірно, що ефект від надання податкових та інших пільг суб'єктам ВЕЗ буде помітним лише через певний час. Однак різниця між сумою умовно нарахованих платежів і надходженнями до бюджету від реалізації проектів суттєво зросла і становила у 2004 р.

4,23 млрд. грн. (у 2003 р. – 271 млн. грн.).

Слід наголосити на значному збільшенні частки ввізного мита в загальній сумі наданих пільг. У 2004 р. вона становила 79,1%. При цьому загальна кількість пільг, наданих суб'єктам ВЕЗ, зросла більш ніж у 2,5 раза – з 1,89 млрд. грн. у 2004 р. до 4,65 млрд. грн. у 2005 р. Отже, є підстави стверджувати, що спеціальні інвестиційні режими перетворюються на коридори для безмитного ввезення імпортованих товарів, особливо продовольчих.

Передбачені законодавством мінімальні розміри інвестицій, які надають право на відповідні пільги в оподаткуванні, є проте досить значними (500 – 1000 тис. дол.), що не стимулює розвиток малого бізнесу. А саме він здатний у короткий строк суттєво поліпшити ситуацію на ринку праці та сприяти зниженню соціальної напруги на слабо розвинутих територіях.

Податкові пільги і природні ресурси не завжди можуть замінити відсутність сучасної інфраструктури, яка є атрибутом ВЕЗ. З іншого боку, завищені пільги для іноземних інвесторів можуть призвести до не виправданих збитків для національної економіки. Зрештою, в Україні було зроблено спробу компенсувати недоліки певних територій фіскальними й регуляторними пільгами в рамках ВЕЗ. Натомість у світовій практиці такий пільговий режим застосовується для підсилення конкурентних переваг територій, особливо на міжнародному рівні.

Це підтверджує досвід різних країн щодо діяльності економічних зон:

- найефективнішою є діяльність, коли вони

Інвестиційна активність у ВЕЗ Донецької області [7; 3]

Рік	Кількість затверджених проектів, од.	Сума інвестицій по затверджених проєктах, млн. дол. США
1998	10	58,9
1999	27	212,0
2000	34	307,5
2001	25	381,9
2002	24	246,9
2003	46	1 567,4
2004	21	1 072,8
2005	0	0

орієнтовані на сприяння експорту;

- найкращий результат ВЕЗ дають у країнах з розвинутою інфраструктурою і фінансовими ринками, де зв'язки між різними рівнями підпорядкування сприяють внутрішній економічній діяльності;

Тому для удосконалення пільгового режиму діяльності ВЕЗ на території України необхідно дотримуватися певних рекомендацій, зокрема:

- податкові пільги у ВЕЗ не повинні розповсюджуватися на ті компанії, які експортують до країн ЄС до 80% виробленої продукції. Згідно з директивами ЄС, пільги таким компаніям з боку держави вважаються незаконними субсидіями;

- податкові пільги мають надаватися тільки тим суб'єктам ВЕЗ, які реалізують інноваційні проєкти, в іншому випадку підприємства використовуватимуть пільги для отримання незаконних прибутків, не здійснюючи при цьому будь-яких витрат;

- необхідно скасувати нарахування податку на прибуток до отримання перших результатів від реалізації проєкту, при цьому слід встановити диференційовану шкалу оподаткування, причому найвища ставка податку має бути встановлена на прибуток, що перевищує окупність інвестицій;

- з метою запобігання появі тіншових схем щодо незаконного відшкодування ПДВ слід використовувати так званий стільниковий метод – з використанням митних експедиторів на відокремлених підприємствах або складах і терміналах.

- слід розглянути можливість надання додаткових пільг інвесторам у вигляді запровадження пільгових умов у разі здавання в оренду землі і виробничих приміщень підприємств, що закриваються.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу розглянути особливості створення і функціонування ВЕЗ. Основні положення наукової новизни полягають у визначенні комплексу проблем, пов'язаних зі створенням і діяльністю ВЕЗ в Україні. Подальших наукових досліджень потребують практичні аспекти функціонування ВЕЗ і їхнє порівняння з ВЕЗ інших країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 року № 2673-ХІІ// Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №50. – С. 676.
2. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні» від 14.03.1994 р. № 167. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/167-94-%D0%BF>
5. Горянская Т. В. Свободные экономические зоны: механизм формирования и функционирования: дис. канд. экон. наук.: 2004 г. / Горянская Татьяна Валерьевна. – Донецк, 2004. – 217 с.
6. Макогон Ю. В. Региональні економічні зв'язки і вільні економічні зони [підручник] / Ю. В. Макогон, В. І. Ляшенко, В. О. Кравченко. – [Вид. 2-е, перероб. та доп.]. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – 541 с.
7. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки: матеріали 15 Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Херсон-Сімферополь, 10–15.09.2008) / ЦДПІН НАНУ. – К.: СПД Цудзинович Т.Н., 2008. – 672 с.
8. About Science and Technology Parks [Електронний ресурс] / Source: IASP worldwide statistics on STP's/ 2006–2007. – Режим доступу: <http://www.iaspworld.org>